

Ekonominio nusikaltimo samprata

Vytautas Gavelis

Dokentas socialinių mokslų daktaras
Vilniaus universitetas,
Teorinės ekonomikos katedra.
Saulėtekio al. 9, 2040 Vilnius
Tel. (370 2) 36 61 47

Algimantas Čepas

Doktorantas
Vilniaus universitetas,
Baudžiamosios teisės katedra
Saulėtekio al. 9, 2040 Vilnius
Tel. (370 2) 36 61 67

Straipsnyje nagrinėjami ekonominio nusikaltimo kriterijai, veiksniai, požymiai. Siekiant išvengti sąvokų „ekonominis nusikaltimas“ ir „nusikaltimas ekonomikai“ sutapatinimo, analizuojami ekonominiai santykiai, susidarantys legalaus ir nelegalaus verslo srityje, aptariamos korupcinių santykių sąlygos, akcentuojama globalizacijos įtaka ekonominiam nusikalstamumui.

Straipsnio tikslas – apibrėžti ekonominių nusikaltimų sąlygas, kriterijus, sritį, kurioje jie daromi, pasiūlyti ekonominio nusikaltimo sąvoką, aptarti tarptautinius aspektus, lemiančius ekonominio nusikalstamumo kontrolę ir prevenciją.

Įvadas

Griuvus jėgų balansu grindžiamai pasaulio tvarkai, atsivėrusios naujos ekonominės erdvės lėmė kriminogeninės padėties pokyčius. Didėjantis nusikalstamumas įžengė į tą raidos etapą, kuriuo nusikalstamos grupuotės kelia tiesioginę grėsmę kai kurių valstybių socialinei gerovei. Ekonominės liberalizavimas, gamybos sistemų ir darbo rinkų transformavimas, visiškas rinkos santykių įsigalėjimas, išaugusi tarptautinė prekyba, tarptautinis kapitalo mobilumas, finansų srities globalizavimas ir lengvatinės prekybos rinkų atsiradimas sukūrė ne tik bendras ekonominio augimo sąlygas, bet ir šį augimą stabdančią globalinę šešėlinės ekonomikos sistemą, savo saitais susiejantią nacionalinių valstybių ekonomikas. Milžiniškos „nešvarių“ pinigų sumos, cirkuliuojančios ekonomikoje, atveria nusikalstamam pasauliui ne ribotų galimybių, sudaro sąlygas valstybės valdžios korupcijai, monopolizacijai, oligarchi-

jai susidaryti, lemia skurdą. Susikūrė terpė, kurioje šešėlinės ekonomikos dalyviai, savo veiklą vykdančius kelių valstybių teritorijoje, praktiškai panaikina jų nusikalstamų veikų išaiškinimo galimybę. Šešėlinis pasaulis naudojami tuo, kad valstybės ekonominių nusikaltimų turinį traktuoja skirtingai, o ekonominius nusikaltimus tiriančios institucijos neturi veiksmingos tarptautinio bendradarbiavimo sistemos. Ne išimtis ir Lietuva, kurioje ekonominio nusikaltimo samprata neapibrėžta, todėl nėra ir bendros ekonominių nusikaltimų apskaitos, analizės ir kontrolės sistemos.

1. Ekonominio nusikaltimo samprata, kriterijai, požymiai

Ekonominio nusikalstamumo analizės pradininkas E. Sutherlandas 1940 metais formuluodamas ekonominio nusikaltimo sąvoką dau-

giausia dėmesio skyrė tokius nusikaltimus darančių subjektų požymių analizei. Jis pripažino, kad ekonominiais nusikaltimais laikytinos nusikalstamos veikos, kuriomis kėsinamasi į valstybės, privataus verslo ar vartotojų interesus. Tačiau tokių veikų specifika, šio amerikiečių kriminologo nuomone, lemia ne tiek kėsinimosi objektas, kiek asmenų, darančių tokias veikas, bruožai: tai, kad šias veikas gali daryti tik žmonės, turintys atitinkamą socialinį statusą, – įmonių savininkai ir vadovai. Būtent tokioms nusikalstamosioms veikoms apibūdinti E. Sutherlandas sukūrė bazinį šiuolaikinio ekonominio nusikalstamumo terminą – „baltųjų apykaklių nusikaltimai“.

Kai kurių Lietuvos kriminologų bandymai analizuoti ekonominį nusikalstamumą vertinant paskirus ekonominei veiklai priskiriamus nusikaltimus, taip pat įvairių teisėsaugos institucijų duomenys realios ar bent apytikrės ekonominio nusikalstamumo būklės Lietuvoje neatskleidžia. Pavyzdžiui, A. Dapšys nusikaltimais ekonomikai pripažįsta Baudžiamajame kodekse numatytus nusikaltimus ūkininkavimo tvarkai ir finansams [4, p. 176]. Tačiau tarp šių nusikaltimų nepatenka tokios nusikalstamos veikos, pavyzdžiui, kyšio priėmimas, piktnaudžiavimas tarnyba, valstybės pareigūno neteisėtas dalyvavimas įmonės komercinėje, ūkinėje ar finansinėje veikloje, ir kt. Tuo tarpu Ekonominių nusikaltimų tyrimo tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos tvarko vagysčių, sukčiavimų ir kai kurių kitų nusikaltimų, kurie apskritai neturėtų būti laikomi ekonominiais, apskaitą. Tai rodo, kad nėra nusistovėjusių ekonominių nusikaltimų klasifikavimo kriterijų, o sąvokos *ekonominiai nusikaltimai* ir *nusikaltimai ekonomikai* tapatinamos.

Tokiai situacijai turėjo įtakos Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas, kuris ekonominių nusikaltimų, kaip savarankiškos teisinės kategorijos, neiškiria. Teisinėje praktikoje įsigalėjo baudžiamoji teisinė sąvoka *nusikaltimai ekonomikai*,

kuri remiasi nusikaltimų sudėčių analize, tačiau visai neįvertina šių veikų ekonominio turinio. Tai trukdo sukurti bendrą ekonominių nusikaltimų apskaitos ir kontrolės sistemą, apsunkena tarpautinį bendradarbiavimą, kadangi daug ekonominių nusikaltimų Lietuvoje ir užsienyje traktuojami skirtingai. Siekiant to išvengti, būtina viena-reikšmiškai apibrėžti nusikalstamų veikų ekonominį turinį, pagrįsti sąvokų *ekonominis nusikaltimas* ir *nusikaltimas ekonomikai* skirtybes arba tapatumą. Šių sąvokų traktavimas priklauso nuo to, kaip apibrėžiama pačios ekonomikos sąvoka. Ji gali būti apibrėžiama: 1) kaip šalies ūkio arba ūkio šakų visuma; 2) kaip visuma ekonominių santykių, susidarancčių gamybos, mainų, paskirstymo ir vartojimo srityse; 3) kaip ribotas visuomenės išteklių naudojimas sprendžiant, ką gaminti, kaip gaminti iš esamų išteklių ir kam paskirstyti pagamintus produktus.

Šie ir kiti galimi ekonomikos apibrėžimai rodo, kad ekonomikos sąvoka, jos srityje susidarantys ekonominiai santykiai bei ekonominiai interesai yra labai platus. Todėl nė vienas ekonomikos mokslo dalykas, turintis savo specifinį tyrimo objektą, negali visiškai perteikti visos ekonomikos priežastinių ryšių, procesų, jų esmės. Todėl sąvokų – *ekonominis nusikaltimas* ir *nusikaltimas ekonomikai* – tikslumas ir vartojimas priklauso nuo pasirinkto ekonominių nusikaltimų kriterijaus. Jei būtų įmanoma rasti kriterijų, apibendrinantį visų ekonomikos grandžių, sričių (pavyzdžiui, individo, namų ūkio, gamybos, vartojimo, ūkio šakų) ar visų ekonominių santykių (pavyzdžiui, ir gamybos, ir paskirstymo) interesus, tai būtų vartotina sąvoka *nusikaltimai ekonomikai*. Tačiau tokio apibendrinamojo kriterijaus nėra ir abejotina netgi teorinė jo skyrimo galimybė. Todėl, mūsų nuomone, vartotina tik *ekonominio nusikaltimo* (t. y. nusikaltimo, tiesiogiai susijusio su ekonominio verslo sritimi) sąvoka. Ji leidžia konkretinti ekonominių nusikaltimų kriterijų. O tai savo ruožtu sukuria sąlygas, kad nusikaltimų

pripažinimas ekonominiais būtu pakankamai apibrėžtas, motyvuotas, turėtų realią reikšmę formuojanti ir vykdanči ekonominio nusikalstamumo prevenciją ir kontrolę.

Ekonominių nusikaltimų kriterijus gali būti tik tam tikri ekonominiai santykiai, kuriuos įgyvendinant padaromi nusikaltimai, arba į kurių turinį kėsinama nusikalstama veika. Šių santykių susidarymo ir aprėpimo sritis kol kas yra diskusijų objektas ir atskirų šalių ekonominėje bei teisės literatūroje vertinama skirtingai. Pavyzdžiui, Rusijos tyrinėtojų L. Gauchmano, S. Maksimovo nuomone, ekonominio nusikaltimo kriterijus yra visi ekonominiai santykiai, susidarantys gamybos, mainų, paskirstymo ir vartojimo srityse [5, p. 16–18]. Tuo tarpu Vakarų Europos valstybėse ir JAV taikomos klasikinio E. Sutherlando modelio interpretacijos. Jose ekonominių nusikaltimų kriterijumi pripažįstami tik legalios ekonominės veiklos srityje susidarantys ekonominiai santykiai. Švedų kriminologas B. Svenssonas ekonominius nusikaltimus siūlo apibrėžti kaip sistemingą, nusikalstamą, savanaukišką ir tęstinę veiklą, padarytą ūkinės veiklos srityje [14, p. 26]. Vokiečių tyrinėtojo H. J. Schneiderio nuomone, ekonominius nusikaltimus daro legalios įmonės ir jų savininkai bei vadovai, kurie, kovodami su konkurentais, taip pat siekdami didesnio pelno, pažeidžia valstybės, kitų įmonių, vartotojų ar savo darbuotojų ekonominius interesus. Šiems nusikaltimams būdinga tai, kad, siekiant aplenkti konkurentus ir gauti didesnę finansinę naudą, rinkos ir konkurencijos teikiami pranašumai panaudojami neteisėtai veikai, o tikslas dažnai yra apriboti konkurenciją [10, p. 44]. Su ūkine legalia veikla ekonominius nusikaltimus susieja ir amerikiečiai M. Clinardas bei P. Yageris [2, p. 16].

Vis dėlto susidarantys legalaus verslo ekonominiai santykiai kažin ar gali būti pagrindinis ekonominio nusikaltimo kriterijus, nes jie apima tik vieną ekonominio verslo sritį – legaliąją.

Antroji – nelegali ir savo pobūdžiu iš karto sąlygojanti nusikalstamą veiklą – lieka neįvertinta. Todėl, mūsų nuomone, ekonominio nusikaltimo kriterijus turėtų būti ekonominiai santykiai, susidarantys visose ekonominio verslo grandyse, legalioje ir nelegalioje srityse. Toks kriterijus leidžia profesionalios veiklos ekonominius nusikaltimus atriboti nuo tokių nusikaltimų kaip plėšimai, asmeninio turto vagystės ir kitų, neturintį nieko bendra su verslu. Kartu tai leidžia skirti konkrečius ekonominių nusikaltimų požymius: 1) daromi ekonominio verslo srityje, 2) jais pažeidžiami valstybės, privataus verslo, vartotojų ekonominiai interesai, 3) daromi iš savanaudiškų paskatų, 4) turi tęstinį pobūdį, 5) daromi verslo įmonių savininkų, vadovų ir jiems atstovaujančių asmenų arba turimomis pareigomis piktnaudžiaujančių valstybės pareigūnų ar tarnautojų. Remiantis šiais požymiais, ekonominis nusikaltimas – tai įmonių savininkų, vadovų ir jiems atstovaujančių asmenų, taip pat valstybės pareigūnų ar tarnautojų savanaukiška, tęstinė nusikalstama veika ekonominio verslo srityje, pažeidžianti valstybės, privataus verslo ar vartotojų ekonominius interesus.

Šią sąvoką atitinka dauguma veikų, kriminalizuotų Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso skirsniuose „Nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai“ ir „Nusikaltimai finansams“, taip pat kai kurie ekologiniai nusikaltimai. Tuo tarpu nusikaltimų valstybės tarnybai priskyrimas prie ekonominių nusikaltimų yra diskutuotinas, nors, mūsų nuomone, dauguma jų priskirtini prie ekonominių nusikaltimų dėl savo korupcinio pobūdžio ir korupcinių santykių ekonominio turinio. Korupciniai santykiai atsiranda, kai valstybės pareigūnas ar tarnautojas, siekdamas neteisėtos naudos, atlikdamas ekonominę operaciją savo funkcijas paverčia preke, kurią mainų procese siekia iškeisti į kitą prekę. Sukūrus mainų objektą, pareigūnas kartu susikuria sąlygas tapti nelegalaus ekonominio verslo dalyviu, siekian-

čiu asmeninės naudos su mainų pagalba ir bendraujančiu su kitais nelegalaus verslo dalyviais „kainų kalba“. Siekdamas naudos jis pažeidžia valstybės, privataus verslo ar vartotojų interesus. Korumpuoto pareigūno sąsajos su ekonominiu verslo sritimi, neteisėtos naudos siekis, padaroma žala leidžia neteisėtą jo veiklą laikyti ekonominiu nusikaltimu.

Šiuolaikinėje visuomenėje ekonominiu nusikalstamumu reikšmė nuvertinta. Ekonominiai nusikaltimai visuomenėje yra kur kas mažiau smerkiami nei kitų kategorijų nusikalstamos veikos. Dalis visuomenės jų net nelaiko nusikaltimais. Plačiau visuomenei aktualesni tradiciniai nusikaltimai, kuriais kėsinama į gyvybę, sveikatą, laisvę. Kartais netgi nusikaltimai nuosavybei yra laikomi pavojingesniais už ekonominius nusikaltimus, nors neabejotina, kad pastaraisiais gali būti ir yra padaroma daug didesnė materialinė žala. Tokia situacija aiškintina tuo, kad dauguma gyventojų su ekonominiais nusikaltimais tiesiogiai nesusiduria, tiesioginė žala jiems nepadaroma ir todėl visuotinio pasipiktinimo nesukelia. Žmonės, kurie šių nusikaltimų tolimų padarinių dažnai neįžvelgia ir nesuvokia jų padaromos žalos, nesmerkia jų vykdytojų, o dažnai net patenkinti ta laikina nauda, kurią gauna, pavydžiui, turgavietėse pigiau pirkdami kontrabanda įvežtas prekes. Todėl žalą valstybei bei verslui ir žalą privačiam asmeniui (pvz., kai jis apvagiamas), visuomenė vertina visiškai priešingai.

Ekonominiai nusikaltimai rečiau analizuojami ir visuomenės informavimo priemonėse.

Galbūt ir dėl to, kad, esant sudėtingam jų turiniui, pateikti visuomenei lengvai suprantamą padarytos nusikalstamos veikos aprašymą sudėtinga. Kita vertus, patys nusikalstamoje ekonominėje veikloje dalyvaujantys asmenys skiria daug pastangų formuoti jiems palankų visuomenės gyvenimo būdą, mąstyseną, valstybės elgseną. Pastarajai kartais gali daryti įtaką ir tai, kad stambūs verslininkai dažnai tampa atsakingais valstybės pareigūnais, ir atvirkščiai. Tikėtinas šių dviejų sričių atstovų asmeninių turinių interesų susipynimas. Tai gali būti vienas iš veiksnių, lemiančių, kad ekonominius nusikaltimus tiriančios institucijos nepakankamai finansuojamos, joms trūksta patyrusių darbuotojų, o todėl ir pajėgų efektyviai atlikti savo funkcijas. Galiausiai daugumai ekonominius nusikaltimus padariusių asmenų išvengiant realios bausmės, visuomenėje susiformuoja jų nebaudžiamumo įvaizdis, o tai tik stiprina nusikalstamas ekonomines grupes ir jų daromą įtaką [2, p. 82]. Šiomis aplinkybėmis galima aiškinti ir situaciją Lietuvoje, kai pastaraisiais metais pastebima užregistruotų ūkinį ir finansinių nusikaltimų mažėjimo tendencija (žr. 1 lentelę).

1997–2000 metais bendras nusikaltimų skaičius padidėjo 8,6 proc., o ūkinį ir finansinių nusikaltimų sumažėjo 32 proc. Reikėtų atlikti detalų tokią dinamiką lemiančių veiksnių tyrimą. Vis dėlto galima kelti hipotezę, kad vienas iš tokių veiksnių galėjo būti ir „baltųjų apykaklių“ įtaka teisėsaugos institucijoms. Šią hipotezę iš dalies patvirtina šalies juridinių asmenų pel-

1 lentelė. Užregistruotų nusikaltimų skaičius Lietuvoje 1995–2000 metais*

	1997	1998	1999	2000
Iš viso	75 816	78 149	77 108	82 370
Ūkiniai ir finansiniai nusikaltimai	5003	5276	5096	3387
Palyginti su visais užregistruotais nusikaltimais	6,6 %	6,7 %	6,6 %	4,1 %

* Šaltinis: Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla. Vilnius, 2001. P. 13.

2 lentelė. Juridinių asmenų pelno mokeskis Lietuvoje ir Latvijoje 1994–2000 metais*

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Lietuvos juridinių asmenų pelno mokeskis (tūkst. Lt)	554 484	553 869	586 858	620 905	580 234	360 828	311 681
Lietuvos juridinių asmenų pelno mokesčio dalis nacionaliniame biudžete %	13,7	9,6	8,7	7,5	6,2	4,0	3,6
Latvijos juridinių asmenų pelno mokeskis (tūkst.latų)	–	47 543	57 290	78 635	92 365	92 211	–
Latvijos juridinių asmenų pelno mokesčio dalis nacionaliniame biudžete %	–	5,4	5,3	6,0	5,8	5,8	–

* Šaltinis: Lietuvos statistikos metraštis 2000. Vilnius, 2000. 152 p.; Lietuvos statistikos metraštis 1997. Vilni 1997. 163 p.; Latvijas statistikas gadagramata 2000. Riga, 2000. P.29.

no mokesčio dinamika. Šio mokesčio mažėjimo tempai 1997–2000 metais susiję ne tik su sunkia šalies ekonomine padėtimi, bet ir su įmonių savininkų bei vadovų piktnaudžiavimu slepiant mokesčius (žr. 2 lentelę).

Antros lentelės duomenimis, Lietuvos juridinių asmenų pelno mokeskis absoliučia išraiška 1994 – 2000 metais sumažėjo 43,8 proc., o jo lyginamoji dalis nacionalinio biudžeto pajamose net 3,8 karto. Tuo tarpu Latvijoje šis procesas visiškai priešingas – absoliučia išraiška pelno mokeskis 1995–1999 metais padidėjo beveik du kartus, o jo lyginamoji dalis didėja. Tai iš dalies paaiškina situaciją, kodėl Lietuvoje tokia maža per valstybės biudžetą persikirstoma bendrojo vidaus produkto dalis – 34 proc. Tuo tarpu Latvijoje – 40 proc., daugelyje kitų Europos valstybių – 45 proc. [7, p. 3]. Visa tai leidžia manyti, kad realaus ekonominio nusikalstamumo mastai Lietuvoje yra kur kas didesni, nei skelbia oficiali statistika.

2. Ekstradicija – ekonominio nusikalstamumo tarptautinės kontrolės priemonė

Finansų ir kredito sistemos integracija, lengvatinės prekybos zonų plėtra paskatino ne tik tarp-

tautinę prekybą, investicinius procesus, bet ir suformavo globalinę šešėlinę ekonomiką. Užsienio tyrinėtojų duomenimis, pagrindinės šešėlinės ekonomikos pajamos gaunamos slepiant mokesčius oficialios ekonominės veiklos srityje. Įmonių nuslėpti mokesčiai Prancūzijoje siekia 60 mlrd. franų per metus, Vokietijoje – 16 mlrd. markių, JAV – 200 mlrd. dolerių [8, p. 267]. Milžiniški šešėlinių pinigų srautai kelia realią grėsmę kai kurių šalių, ypač mažų, ekonominiams saugumui. P. Kennedy duomenimis, kasdienių kompiuteriniais tinklais sudaromų sandėrių vertė siekia trilijoną JAV dolerių ir šimtus kartų viršija realiai perkamų bei parduodamų prekių ir paslaugų vertę [6, p. 65–84]. Dėl kompiuteriniais tinklais vykdomų fiktyvių sandėrių Anglijos ekonomikos nuostoliai siekia 2 mln. svarų sterlingų per dieną, JAV – 6 mlrd. dolerių [8, p. 267]. Didžiulės šešėlinių pinigų sumos gali greitai išbalansuoti bet kurių prekių rinką, kai kuriose šalyse nerealiai sumažinti ar padidinti spekuliaciniais tikslais pasirinktos valiutos kursą, priversti net stambias korporacijas keisti savo verslo planus ar net visai pasitraukti iš rinkos.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, šešėlinė ekonomika 1995 metais sudarė 23,4 proc. šalies BVP [9, p. 55]. Šiuo rodikliu Lie-

tuva tuo metu ne daug kuo skyrėsi nuo tokių valstybių kaip Graikija (26,6 proc.), Italija (26,2 proc.), Ispanija (22,6 proc.), Belgija (21,6 proc.), Švedija (18,9 proc.), Norvegija (18,5 proc.), Danija (18,1 proc.) [11, p. 19]. Vėlesniais metais oficialūs šešėlinės ekonomikos tyrimai Lietuvoje nebuvo atlikti. Tačiau minėtose Europos valstybėse šešėlinės ekonomikos lygis vidutiniškai per metus didėjo 0,5–1 procentiniu punktu. Tai leidžia daryti išvadą, kad panašūs šešėlinės ekonomikos augimo tempas buvo ir Lietuvoje. Todėl 1997–2000 metais trečdaliu sumažėjęs ūkinių ir finansinių nusikaltimų skaičius realių šešėlinės ekonomikos tendencijų nerodo. Daugybė bankrutuojančių įmonių, kuriose neliiko jokio realaus turto, nors jų buvę savininkai sėkmingai plėtoja verslą naujose įsteigtose firmose, milijonai litų dingusių paskolų su valstybės garantija, tūkstančiai kitose šalyse įkurtų antrinių įmonių, padedančių transferinėmis kainomis nulepti mokesčius, kontrabanda, neskaidrūs viešieji pirkimai, PVM pasisavinimas, korupcija ir kiti nusikaltimai rodo, kad Lietuvoje nėra visa apimančios ekonominio nusikalstamumo kontrolės, o teisėsaugos institucijų bendradarbiavimas su atitinkamomis kitų šalių tarnybomis nepakankamas. Dabar svarbu užkirsti kelią ne tik į užsienį išvežamiems nelegalių pinigų srautams, bet ir plačiau nagrinėti tuos atvejus, kai ekonominius nusikaltimus padarę asmenys išvažiuoja nuolat gyventi į užsienį. Tuo atveju jų grąžinimas į Lietuvą (ekstradicija) tampa sudėtingu teisiniu procesu, kadangi ekonominių nusikaltimų traktavimas mūsų šalyje ir užsienyje skiriasi.

Taikant ekstradiciją, susiduriama su ekonominių nusikaltimų specifika. Ekonominiai nusikaltimai yra viena iš pelningiausių nusikalstamų veikų. Todėl padarę ekonominius nusikaltimus asmenys į užsienį dažniausiai bėga turėdami lėšų, kurias pasirengę investuoti tų valstybių verslo srityje. Todėl užsienio valstybės dažnai nesuinteresuotos išduoti tokį asmenį jo prašančiai

valstybei. Geriausiai tai apibūdina pilietybės užsieniečiams suteikimo programos, kurių tikslai tiesiogiai siejami su investicinių lėšų pritraukimu. Kartais kriterijai, kuriuos turi atitikti užsieniečiai, kad gautų valstybės pilietybę, supaprastinami maksimaliai. Pavyzdžiui, Seišelių salose pilietybę suteikiama visiems asmenims, kurie į valstybės išdą sumoka 10 000 JAV dolerių, t. y. įteisinama pilietybės pirkimo–pardavimo galimybė [15].

Nagrinėjant ekstradicijos ekonominių nusikaltimų byloje problematiką, daugiausia dėmesio reikėtų skirti abipusio veikos baudžiamumo taisyklei, reikalaujančiai, kad ekstradicija būtų vykdoma tik dėl veikų, kurios yra baudžiamos ir prašančiojoje išduoti nusikaltusį asmenį valstybėje, ir valstybėje, kurios yra prašoma ekstradicijos.

Valstybės naudoja du bazinius šios taisyklės taikymo modelius: konkretųjį (*in concreto*) ir abstraktųjį (*in abstracto*). Remiantis *in concreto* modeliu, ekstradicija taikoma, kai nustatomas prašančiosios ir prašomosios valstybės baudžiamosios teisės normų, numatančių atsakomybę už konkrečią veiką, dėl kurios prašoma ekstradicijos, ir jai analogiškų veikų atitikimas [1, p. 322]. Skiriama klasikinė ir modifikuota *in concreto* modelio formos. Remiantis klasikine forma, ekstradicija vykdoma tik jei teisės normos, kurios realizavimo siekia prašančioji valstybė, ir jos analogo prašomosios valstybės baudžiamojame teiseje įtvirtintos nusikaltimo sudėties sutampa. Taip sprendžiant abipusio veikos baudžiamumo problema garantuojama, kad laikantis konkretumo taisyklės išduotas asmuo bus teisiamas tik dėl veikų, už kurias baudžiama ir prašančiojoje, ir prašomojoje valstybėse. Tačiau vertinant ekonominius nusikaltimus skirtingų valstybių teisės normos sutampa retai ir tai sunkina valstybių bendradarbiavimą ekonominio nusikalstamumo prevencijos srityje. Pavyzdžiui, remiantis tokia *in concreto* metodo traktuote, Lietuvos Respublika negalėtų įs-

panijai išduoti asmens, šioje valstybėje kaltinamo mokesčių vengimu. Baudžiamąją atsakomybę už tokią veiką nustatančio Ispanijos baudžiamojo kodekso 305 straipsnio ir jam analogiško Lietuvos Respublikos BK 325 straipsnio formuluotės skiriasi daugeliu akcentuojamų nusikaltimo požymių. Ispanijoje būtinais nusikaltimo sudėties požymiais pripažįstami nusikaltimo padarymo būdas, padariniai. Jų Lietuvos Respublikos įstatymų leidėjas nepripažino aktualiais veikos kvalifikacijai. Tuo tarpu minėtame Ispanijos baudžiamojo kodekso straipsnyje atskirai nenumatoma atsakomybė už dokumentų apie turtą ar pajamas nepateikimą. Akivaizdu, kad šie juridinės technikos skirtumai neturėtų būti sureikšminami ir užkirsti kelio ekstradicijai bent jau tais atvejais, kai jie neatsispindi veikoje, dėl kurios prašoma ekstradicijos. Todėl praktiškai ir mūsų šalyje dažnai naudojamosi modifikuota *in concreto* modelio forma. Ja remiantis ekstradicija vykdoma, kai prašančiojoje valstybėje padaryto ekonominio nusikaltimo sudėtis turi atitikmenį prašomosios valstybės baudžiamojoje teisėje. Šiuo atveju atitikmenį prašančiosios valstybės teisės normai stengiamasi įžvelgti ne vienintelėje, o bent vienoje iš visų prašomosios valstybės baudžiamosios teisės normų. Pavyzdžiui, Suomijos baudžiamojo kodekso 29 skyriaus 5 sekcijoje numatyta baudžiamoji atsakomybė už melagingos informacijos pateikimą siekiant gauti valstybės subsidiją. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse identiškos normos nėra. Tačiau remiantis nagrinėjama *in concreto* modifikacija, pasitelktinas Lietuvos Respublikos BK 214 straipsnis, numatantis baudžiamąją atsakomybę už sukčiavimą (bendrąją normą), ir tokiu atveju ekstradicija būtų vykdoma.

Nors modifikuota *in concreto* modelio forma praktiškesnė nei klasikinė, vis dėlto siekiant efektyvinti tarptautinį baudžiamąjį teisinį bendradarbiavimą, reikėtų plačiau naudotis ir *in abstracto* modelio pranašumais. *In abstracto* at-

veju lyginama veika, padaryta prašančiojoje valstybėje, ir, atitinkamai, dėl kurios prašoma ekstradicijos, su prašomojoje valstybėje kriminalizuotomis veikomis. Skirtumas, palyginti su *in concreto* modeliu, pasireiškia tuo, kad, taikant *in abstracto* modelį, prašomosios valstybės baudžiamojoje teisėje ieškoma atitiktens ne prašančiosios valstybės baudžiamosios teisės normai, o veikai kaip faktui, tai yra atsižvelgiama ne tik į nusikalstamos veikos formą, bet ir į turinį: šio modelio taikymas leidžia atsižvelgti į veikos požymius, nurodytus prašomosios valstybės baudžiamosios teisės normoje, tačiau nelaikomas aktualiais prašančiosios valstybės baudžiamojoje teisėje. *In abstracto* modelio ribotumas tarptautinėje kovoje su ekonominiu nusikalstamumu pasireiškia tuo, kad požymių, sąlygojančių asmens išdavimą, nepripažįstant svarbiais veikos kvalifikacijai, asmenį perimančiojoje valstybėje neįrodinėjamas ir šių požymių buvimas. Ekonominių nusikaltimų bylose šis pastebėjimas turi ypatingą reikšmę. Dėmesys atkreiptinas į Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4 papildomo protokolo 1 straipsnio nuostatą, kad nė vienas asmuo negali būti įkalinamas *vien tik dėl to*, kad neįvykdė kokios nors sutartinės prievolės. Pažymėtina, kad daugelis ekonominių nusikaltimų išoriškai būtent ir pasireiškia sutartinių prievolių nevykdymu. Dėmesys atkreiptinas ir į tai, kad kai kurių valstybių (ir Lietuvos Respublikos) baudžiamuosiuose įstatymuose šios veikos kriminalizuojamos nekonkretinant, kokia kaltės forma jos turi būti padaromos, kad jas padariusiam asmeniui kiltų baudžiamoji atsakomybė. Tuo tarpu daugelyje Europos valstybių vyrąja požiūris, kad nusikalstamas nerūpestingumas tokiais atvejais nėra pakankama baudžiamosios atsakomybės sąlyga. Laikomasi nuostatos, kad tokia kriminalizacija pažeistų minėtą Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4 papildomo protokolo normą.

Straipsnio autoriai nėra linkę kelti abejonių dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso ir žmogaus teisių apsaugos poreikių suderinamumo. Vadovaujantis nacionalinės teisinės sistemos principais ir sąvokomis sunku pritarti nuostatai, kad kaltas žalos kitam asmeniui padarymas turėtų būti nebaudžiamas. Ir vis dėlto, kol Europos žmogaus teisių teismas šiuo klausimu nėra išreiškęs aiškios pozicijos, kliūtys ekstradicijai tokių nusikaltimų byloje išlieka.

Tokia situacija lėmė plačiai skelbiamos nuomonės, kad abipusio veikos baudžiamumo taisyklės turi būti atsisakyta, susiformavimą. Vis dėlto toks požiūris nėra nuosekliai priimtinas. Ekstradicija nesilaikant šios taisyklės diskriminuotų išduodamus asmenis juos išduodančioje valstybėje padariusių analogiškas veikas asmenų atžvilgiu. Todėl būtina ieškoti naujų abipusio veikos baudžiamumo taisyklės interpretacijų, garantuojančių, kad atsisakymas vykdyti ekstradiciją būtų pagrįstas prašomo išduoti asmens teisių apsauga, o ne tik prašančiosios ir prašomosios valstybių normų skirtumais. Autorių nuomone, tokios negatyvios taisyklės įtakos būtų galima išvengti pripažinus analogijos taikymo galimybę sprendžiant abipusio veikos baudžiamumo klausimus. Analogijos priimtumas gali būti pagrįstas ir tuo, kad ją taikant nepažeidžiamas nėra nusikaltimo be įstatymo principas. Šio principo reikalaujama baudžiamosios teisės norma yra: norma, kurios pažeidimu yra kaltinamas išduodamas asmuo – prašančiosios valstybės baudžiamosios teisės norma.

Atsižvelgiant į šiuolaikinio ekonominio nusikalstamumo mastą reikėtų gilinti teorinių jo pagrindų analizę. Jos išvadas įgyvendinant būtina ieškoti vis naujų, veiksmingesnių kovos su šiuo socialiniu reiškiniu formų. Sparti kriminogeninės situacijos kaita lemia aktyvų Lietuvos ir kitų valstybių bendradarbiavimą sprendžiant ekonominio nusikalstamumo problemas tarptautiniu mastu.

Išvados

1. Ekonominis nusikaltimas – tai įmonių savininkų, vadovų ir jiems atstovaujančių asmenų, taip pat valstybės pareigūnų ar tarnautojų savanaudiška, tęstinė nusikalstama veika ekonominio verslo srityje, pažeidžianti valstybės, privataus verslo ar vartotojų ekonominius interesus.

2. Ekonominio nusikaltimo kriterijus yra ekonominiai santykiai, susidarantys tik ekonominio verslo srityje, apimančioje legalų ir nelegalų verslą. Ekonominiai nusikaltimai pasižymi šiais požymiais: daromi ekonominio verslo srityje; jais pažeidžiami valstybės, privataus verslo, vartotojų ekonominiai interesai; daromi iš savanaudiškų paskatų; turi tęstinį pobūdį; daromi verslo įmonių savininkų, vadovų bei jiems atstovaujančių asmenų, taip pat turimomis pareigomis piktnaudžiaujančių valstybės pareigūnų ar tarnautojų.

3. Ekonominio nusikalstamumo veiksnys yra valstybės pareigūnų ar tarnautojų korumpuoti veiksmai. Korupciniai santykiai atsiranda, kai valstybės pareigūnas ar tarnautojas savo funkcijas pavertęs preke tampa ekonominio verslo srities nelegaliu dalyviu, siekiančiu parduoti savo prekę pažeidžiant valstybės, privataus verslo ar vartotojų interesus. Todėl dauguma nusikaltimų valstybės tarnybai dėl savo korupcinio pobūdžio priskirtini ekonominiams nusikaltimams.

4. Ekonominiai nusikaltimai dažnai turi transnacionalinį pobūdį, todėl būtina tarptautinė ekonominio nusikalstamumo kontrolė. Efektyvi jos sistema dar nesukurta, o ekstradicijos galimybės vykdant ekonominio nusikalstamumo tarptautinę kontrolę nėra visiškai išnaudojamos. Vienas iš tokią situaciją lemiančių veiksnių – klaidingas abipusio veikos baudžiamumo taisyklės supratimas. Ši taisyklė turėtų būti aiškina remiantis *in abstracto* modeliu bei atskirais atvejais taikant analogiją.

LITERATŪRA

1. Bassiouni M. C. International Extradition and World Public Order. A. W. Sijthoff-Leyden. Oceana Publications Inc. Dobbs Ferry, N. Y. 1974.
2. Clinard M. V., Yager R. S. Corporate Crime. New York, London, 1980.
3. Čepas A. Abipusis veikos baudžiamumas kaip eks-tradicijos leistinumio sąlyga // Teisė. Mokslo darbai. 2001, Nr. 4.
4. Dapšys A. Kriminologinis nusikalstamumo situa-cijos Lietuvoje vertinimas. Prognozės ir prevencijos galimybės // Teisės problemos. 1998, Nr. 3-4.
5. Gauzman L. D., Maksimov S. V. Prestuplenija v s fere ekonomičeskoj dejatelnosti. Moskva: Jurinform, 1998.
6. Kennedy P. Vstupaja v dvacat pervij vek. Mosk-va: Norma, 1999.
7. Lietuvos rytas, 2001, Nr. 287.
8. Luncėv V. V. Prestupnost XX veka. Moskva: Nor-ma, 1999.
9. Neapskaitoma ekonomika: sampratos, tyrimai, pro-blemos. Vilnius, 1997.
10. Schneider G. I. Kriminologija. Moskva: Univers, 1994.
11. Schneider F. The increase of the size of the shadow economy of 18 OECD countries: some preli-minary explanations. OESifo Working Paper, No. 306. June 2000.
12. Sutherland E. Javliajutsia li prestuplenija liudej v belych vorotničkach prestuplenijami? // Sociologija prestupnosti. Moskva: Progress, 1966. P. 45-59.
13. Sutherland E. White Collar Crime. New York, Chicago, San Francisco, Toronto, London, 1949.
14. Svensson B. Ekonomičeskaja prestupnost. Mosk-va: Progress, 1987.
15. Wayner P. New Barriers to Extradition. New York Times, 1997 11 07. <http://www.nytimes.com/lib-rary/cyber/week/110797kashpureff.html>

CONCEPT OF ECONOMIC CRIME

Vytautas Gavelis, Algimantas Čepas

Summary

Economic crime is a selfish continuing act or om-mission in the sphere of economic bussiness, committed by owners, directors of bussiness enterprises, their re-presentatives, public officials, which infringe upon state, private bussiness or consumers economic interests. Cri-teria of economic crime is economic relations, that arise in the sphere of economic bussiness, the partici-pants of which takes rational decisions, and labour, production and financial capital, natural resources are used to create goods and services. Features of econo-mic crime are: 1. Committed in the sphere of econo-mic bussiness. 2. Infringes upon state's, private busi-ness', consumers' economic interests. 3. Selfish moti-ves. 4. Continuing character. 5. Committed by owners and directors of private enterprises or their represen-tatives or by public officials that abuse their power. Corruption is an economic crime because of economic nature of it.

One of the major factors that influence economic crime is corruptive activities of state officials. Corrupt relations emerge when a state official turns its func-tions into a good and try to sell the good in a way that contradicts interests of the state, private business or consumers, i.e. become an illegal participant of the economic business. Therefore most of the crimes against the public service due to theirs corruptive nature are to be considered as economic crimes.

Economic crime often is of transnational nature and international control of economic crime is neces-sary. Effective system of it has not come into being yet. The opportunities for extradition in cases of econo-mic crime are not exhausted fully. One of the fac-tors for such a situation – incorrect understanding of the double criminality rule. It should be understood with the help of in abstracto model. Opportunities to apply analogy should be recognized also.

Įteikta 2002 m. sausio mėn.